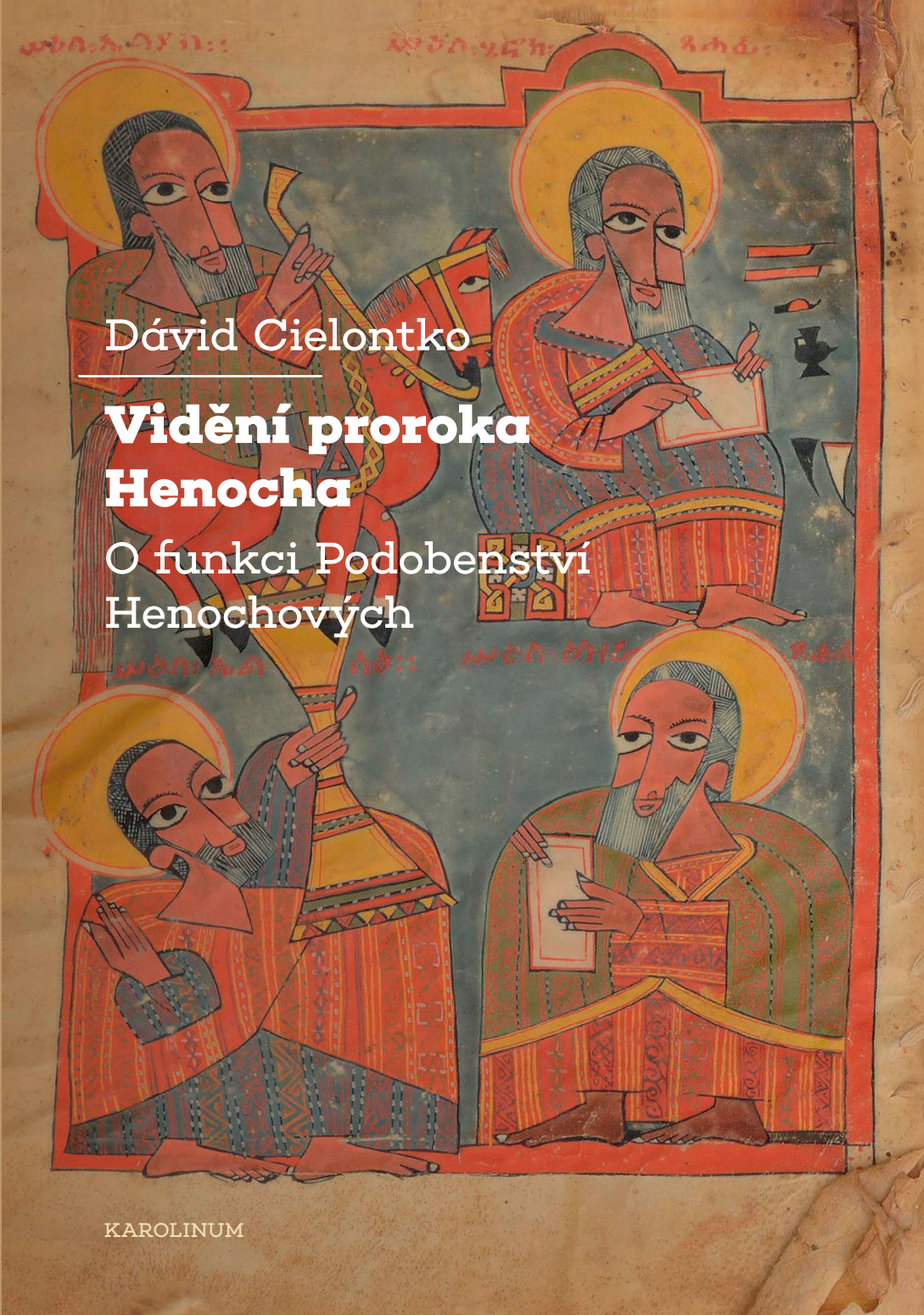

Dávid Cielontko

Vidění proroka Henocha

O funkci Podobenství Henochových

KAROLINUM

Vidění proroka Henocha
O funkci Podobenství Henochových

Dávid Cielontko

Recenzovali:
prof. František Ábel, Ph.D.
doc. Jaroslav Brož, Th.D., S. S. L.

Na obálce iluminace z rukopisu MS C3-IV-2 [HMML Pr. No. GG 00151], klášter Gunda Gunde, provincie Tigray, Etiopie. – Photos courtesy of the Hill Museum & Manuscript Library, Saint John's University, Minnesota, USA and Gunda Gundē Monastery, Tigray Province, Ethiopia. Published with permission of the owners. All rights reserved.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2026
Redakce Jan Sušer
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první elektronické,
odpovídá prvnímu tištěnému vydání (2022)

© Univerzita Karlova, 2022
© Dávid Cielontko, 2022
Cover photo © Hill Museum & Manuscript Library, Saint John's University, Minnesota, USA and Gunda Gundē Monastery, Tigray Province, Ethiopia, 2022

Tato kniha vychází s podporou programů PRIMUS/20/HUM/010 a Univerzitní výzkumná centra UK č. 204052.

ISBN 978-80-246-5000-5
ISBN 978-80-246-5342-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování 10
Úvod 11

PROLEGOMENA 17

1. Historický kontext 18
Znovuobjevení 1Hen a rozpoznání PH 19
Dějiny textu 1Hen a důsledky pro PH 21
Etiopská verze 1Hen 21
Řecká verze 1Hen 30
Aramejská verze 1Hen 34
Zhodnocení textové evidence 1Hen ve vztahu k PH 36
Redakce dochovaného textu PH 41
Noemovské sekce 42
39,1–2a 51
Kapitoly 70–71 53
Shrnutí diskuse o redakci PH 64
Doba vzniku PH 68
PH a svitky od Mrtvého moře 68
Literární vztahy 70
Historické reference 72
Některé další motivy 75
Shrnutí diskuse o datování a možný kontext vzniku 78

2. Literární kontext 82
Struktura textu 82
Časové linie v PH 84
Role pseudepigrafního autorství 87
Postavy 97

Henoch 97
Bůh – Pán duchů, Hlava dnů a další 98
Syn člověka / Vyvolený / Spravedlivý / Mesiáš 100
Králové, mocní, vyvýšení a ti, kteří ovládají zemi 101
Hříšní andělé 102
Spravedliví/vyvolení/svatí 103
Andělé 105
Ti, co pobývají na zemi 106

3. Stručný pohled na předchozí bádání 107

4. Metodologie a záměr této knihy 112
PH mezi apokalypsami 113
Sociální realita a symbolický svět 121

EXEGETICKÁ ČÁST 129

5. Výchozí problém – útisk spravedlivých a vláda hříšníků 130

6. Otevření nebes a řešení problému 133

7. Předpoklady z dávné minulosti 135
Dualismus světla a temnoty 135
Jmenování Syna člověka před stvořením 141
Potrestání padlých andělů 149

8. Prolnutí času – volání utiskovaných je vyslyšeno 152

9. Boží plán eschatologického zvratu osudů 156
Prorocký výrok o zvratu osudů (38,1–6) 157
První eschatologický cyklus (kap. 46–51) 162
O Synu člověka (48,1–7) 163
Den soužení pro krále a mocné (48,8–10) 169
O Synu člověka / Vyvoleném podruhé (49,1–4) 172
Den soužení podruhé (50,1–5) 175
Vzkříšení a obnova země (51,1–5) 178
Shrnutí prvního eschatologického cyklu (kap. 46–51) 180
Vidění šesti hor „na západě“ (kap. 52) 181
Poslední soud (61,6–63,13) 186
Intronizace Vyvoleného (61,1–13) 186
Soud nad králi a mocnými (62,1–12) 191
Konečná odměna pro spravedlivé (62,13–16) 196
Vyznání králů a mocných a konečný rozsudek (63,1–12) 198

Závěr 200
Shrnutí řešení problému 200
Na podporu přesvědčivosti 203
Henoch jako garant pravdivosti poznání 204
Astronomické a meteorologické tradice 205
Uchování knih Henochových vidění 206

Summary 207
Použité zkratky 210
Bibliografie 217

In memoriam
Róbert Cielontko (1956–2018)
Petr Pokorný (1933–2020)

Poděkování

Rád bych poděkoval svým učitelům, kolegům a přátelům, od kterých se mnohému učím a kteří zůstávají mojí inspirací a zdrojem nadšení pro další bádání. Bez Vás by to nešlo. Jmenovitě především mému milému *doktorvaterovi* prof. Petru Pokornému, který mě kdysi prostřednictvím svých knih zaujal pro hlubší studium a posléze mě v roli učitele a školitele nadále inspiroval a vedl. Vzpomínám na něj s velikou vděčností.

Při práci na tomto tématu mě významně ovlivnili také prof. Eibert Tigchelaar a prof. Armin Lange, s nimiž jsem měl možnost vybrané problémy konzultovat na badatelských pobytech v Lovani a ve Vídni. Jsem vděčný také doc. Jiřímu Mrázkovi, dr. Janu Rücklovi a Pavlu Langhammerovi, kteří přečetli celý rukopis a nabídli mi užitečné podněty a opravili moji nedokonalou češtinu. Za cenné komentáře děkuji i recenzentům prof. Františkovi Ábelovi a doc. Jaroslavu Brožovi.

Úvod

Studium starověkých židovských textů, které se nestaly součástí křesťanských biblí hlavních směrů západního křesťanství, bylo po dlouhou dobu na úplném okraji zájmu. Většina těchto textů byla ve skutečnosti po mnoho století zcela zapomenuta a ztracena. Výjimku tvořil soubor starozákonních apokryfů, jenž byl součástí řeckých biblických rukopisů rané církve, přičemž mínění o jejich kanonicitě či užitečnosti se lišilo u jednotlivých církevních autorit.[1] Protestantská tradice tyto texty nepovažuje za kanonické. Kupříkladu Martin Luther je sice nepokládá za rovnocenné svatým Písmům, jsou však podle něho užitečné ke čtení. Jiné osobnosti reformace je odmítaly s poukazem k tomu, že nejsou součástí židovské bible psané hebrejsky. Naopak katolická tradice přiznává kanonický status některým z apokryfů a běžně je označuje jako „deuterokanonické"[2], což je termín poprvé doložený u Sixta Sienského v roce 1566. Jejich kanonicitu potvrdil tridentský koncil v roce 1546 v reakci na postoje reformátorů. V pravoslavné tradici byly deuterokanonické knihy oficiálně uznány na synodě v Jeruzalémě v roce 1672.[3] Situace je však zcela odlišná pro tzv. starozákonní pseudepigrafy.[4] Přestože některé

1 Viz Edmon L. Gallagher, „Jerome's *Prologus Galeatus* and the OT Canon of North Africa," *StPatr* 69 (2013), 99–106.

2 Konkrétně přijímá texty: *Tobiáš*, *Júdit*, *1. Makabejská*, *2. Makabejská*, *Kniha moudrosti*, *Sírachovec*, *Báruch* a přídavky k *Ester* a *Danielovi*.

3 Pravoslavná tradice tento seznam přijatých deuterokanonických textů rozšiřuje o *Modlitbu Menašeovu* a Žalm 151.

4 Tento nešťastný termín označuje v moderním bádání židovské nekanonické texty různého původu. Původně pseudepigraf znamená text „falešně nadepsaný", tedy nepravdivě přisouzený jinému autorovi, přičemž skutečný autor zůstává anonymní. Avšak některé z textů, které se takto označují, mají známého nelegendárního autora a zároveň jiné, které by splňovaly definici pro toto označení, takto neoznačujeme, protože patří do hebrejské bible (jako např.

texty, které jsou dnes takto označovány, jsou součástí biblických kánonů některých orientálních církví, pro křesťanský Západ byly po dlouhou dobu nedostupné. To se postupně začalo měnit v pozdním novověku, kdy se rukopisy psané v syrštině, arabštině, koptštině, arménštině, staroslověnštině, etiopštině a dalších jazycích postupně dostávaly do evropských knihoven a do rukou zvídavých badatelů, kteří je následně zpřístupňovali širšímu publiku v překladech. První renesanci širšího badatelského zájmu o tyto texty odstartovaly souborné edice apokryfů a pseudepigrafů, které na začátku dvacátého století vyšly v moderních překladech.[5] Studium těchto textů, včetně rabínské literatury, sloužilo po dlouhou dobu především k rekonstruování dobového myšlení Židů v době Ježíšově a vznikajícího křesťanství. Reference k těmto textům bylo možné nalézt nejčastěji v knihách nabízejících „dobové pozadí" pro studium Nového zákona, přičemž jak historický Ježíš, tak rodící se církev byli často stavěni do protikladu k idejím doloženým v těchto textech, čímž se poukazovalo na nadřazenost nového křesťanského náboženství. Klasickým termínem pro označování židovského náboženství doloženého v nebiblických textech bylo německé „Spätjudentum" (pozdní judaismus), které přímo v názvu odkazovalo na dosluhující povahu křesťanského „předchůdce". Jak ve své studii dokládá Konrad Schmid, konotace, které křesťanští badatelé se Spätjudentum pojili, byly vesměs negativní a judaismus druhého chrámu byl líčen jako úpadkové náboženství plné formální zbožnosti, pokrytectví („farizejství") a legalismu.[6] Po hrůzách druhé světové války byl tento termín postupně pro jeho antisemitské předpoklady opouštěn a nahrazován jinými, v různé míře problematickými názvy jako intertestamentální judaismus, raný judaismus, judaismus druhého chrámu nebo starověký judaismus helénisticko-římské doby.[7]

Deuteronomium, kniha *Přísloví*, *Kazatel* nebo *Daniel*). Dnes je tento termín nahrazován jinými způsoby, např. raně židovská literatura nebo židovská literatura období druhého chrámu.

5 Především Emil F. Kautzsch (ed.), *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, 2 sv. (Tübingen: J. C. B. Mohr / Paul Siebeck, 1900); Robert H. Charles (ed.), *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English with Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books*, 2 sv. (Oxford: Clarendon, 1913).

6 Konrad Schmid, „The Interpretation of Second Temple Judaism as "Spätjudentum" in Christian Biblical Scholarship," In Armin Lange, et al. (ed.), *Confronting Antisemitism from the Perspectives of Christianity, Islam, and Judaism* (Berlin – Boston: De Gruyter, 2020) 141–154.

7 V této knize používám termíny raný judaismus a judaismus druhého chrámu. V obou případech jde však také o problematický termín. Raný judaismus v sobě obsahuje diskutabilní předpoklad, že náboženství Židů předchozích století není označováno stejným jménem („judaismus"), nýbrž např. „náboženství Izraelitů". Definuje tudíž na jedné straně kontinuitu s dodnes existujícím náboženstvím, které se významně formovalo ve formativním období od působení tanaitů po sestavení talmudů, a na straně druhé diskontinuitu s náboženstvím judských králů

Dalším klíčovým impulsem pro studium nebiblických židovských textů byl objev svitků od Mrtvého moře na přelomu let 1946 a 1947. V celkem jedenácti jeskyních v okolí Kumránu byl postupně objeven necelý tisíc rukopisů doložených v desítkách tisíc zlomků různé velikosti. Ty začaly být postupně publikovány v nově vytvořené oxfordské sérii *Discoveries in the Judean Desert*. Počáteční euforii z velkolepého objevu následně vystřídala tvrdá kritika pomalého tempa publikování těchto rukopisů, neboť do roku 1990 vyšlo pouze sedm svazků obsahujících především rukopisy z první a jedenácté jeskyně. Poté, co v reakci na tuto kritiku a rostoucí tlak akademické obce byl za nového hlavního editora určen Emanuel Tov a mezinárodní pracovní skupina publikující jednotlivé rukopisy se násobně zvětšila, rychlost publikování nových svazků rapidně vzrostla. V devadesátých letech tento tým postupně vydal osmnáct dalších svazků a poslední 40. svazek vyšel v roce 2009. Impuls pocházející z tohoto objevu byl ještě umocněn vydáním rozsáhlé dvousvazkové antologie raně židovských textů s názvem *The Old Testament Pseudepigrapha*, která vyšla pod vedením Jamese Charlesworthа v raných osmdesátých letech.

V reakci na tyto nové podněty se začalo proměňovat i akademické prostředí. Objevovaly se první monografie věnované jednotlivým nebiblickým textům, studenti psali první diplomové a disertační práce, vznikaly nové badatelské instituty, a dokonce i studijní obory a profesorská místa. Od studia raně židovských textů jako dobového kontextu pro novozákonní biblistiku se postupně emancipovala samostatná disciplína, kterou dnes tvoří experti zabývající se jak kumránskými svitky, tak jinými raně židovskými texty a jejich dějinami. Tomuto tématu se dnes věnují badatelé a badatelky všech konfesí a náboženských přesvědčení, včetně ateistů. Neomezuje se již jen na teologické fakulty, ale funguje v rámci náboženských, historických nebo kulturních studií. Přesto je doposud tato rozsáhlá oblast studia nedostatečně prozkoumána, přičemž některé texty stále čekají na zpracování kritických pramenných edicí,

a biblických proroků. V případě judaismu druhého chrámu je většinou za problematický považován chronologický aspekt. Mezi literaturu, kterou do takto pojmenovaného období zasazujeme, řadíme i texty, které vznikly po pádu chrámu v roce 70 (např. apokalypsy *4. Ezdráš* a *2. Báruch*), přičemž do stejné kategorie nejsou vždy řazeny texty, které v období existence druhého chrámu také vznikly (nemalá část SZ). Zcela nevhodný je termín intertestamentální judaismus, jenž vychází z křesťanské koncepce dvou „testamentů" (tedy Staré a Nové smlouvy) a předponou „inter" vytváří dojem, že jde o literaturu sepsanou v období mezi SZ a NZ, což není pravda. Nejmladší starozákonní text kniha *Daniel* je mladší než mnohé raně židovské texty a zároveň nejstarší NZ texty jsou starší než některé jiné raně židovské texty. Nejpřesnější vymezení nabízí označení judaismus helénisticko-římské doby, avšak volím používání termínů raný judaismus a judaismus druhého chrámu, především protože se prosadily v akademické diskusi.

chybí komentáře i široká akademická diskuse. Ve srovnání s rozsáhlou literaturou věnovanou biblickým knihám je tento nepoměr zcela zřetelný. Podle webové stránky www.bestcommentaries.com bylo jen v angličtině za poslední desetiletí publikováno přes čtyřicet komentářů k listu *Římanům*. Naproti tomu mnohé rozsáhlé a velice důležité texty z Kumránu i z ostatní raně židovské literatury stále čekají na svůj první komentář nebo monografickou studii. Jistým paradoxem přitom je, že nepochybně největším impulsem pro studium novozákonních textů v posledních dekádách bylo přehodnocení judaismu druhého chrámu vycházející ze zmíněného nového kritického studia těchto textů. I pokud bychom tedy tuto diskusi limitovali jen na biblická studia, pozorné kritické analýzy raně židovských textů jsou nutným předpokladem dalšího bádání.

O *Podobenstvích Henochových* (dále jen PH) jsem poprvé slyšel v roce 2014 v rámci konvokační přednášky prof. Jamese Charleswortha na půdě Evangelické teologické fakulty UK. V této přednášce Charlesworth představoval nejnovější archeologické nálezy na území dnešního Izraele, které nám mohou něco nového napovědět o Ježíšově době. V rámci tohoto výkladu se zmínil o synagoze v Magdale, objevené v r. 2009, v níž byl *in situ* nalezen velký dekorovaný kámen, původně nejspíše sloužící jako pult pro čtení z Tóry. Na základě ikonografické analýzy tohoto kamene Charlesworth vyslovil tezi, že se v této synagoze scházela komunita zodpovědná za sepsání pro mě do té doby neznámého textu PH.[8] Představa, že bychom měli k dispozici text i přesnou lokalitu, v níž se komunita zodpovědná za tento text scházela, mi přišla fascinující a ihned po přednášce jsem si šel o tomto textu najít něco více do fakultní knihovny. Po přečtení textu PH jsem byl ale uchvácen, jako mnozí přede mnou, především enigmatickou postavou Syna člověka a její příbuzností s popisem Syna člověka v evangeliích, a proto jsem tomuto tématu věnoval svou diplomovou práci. Už při psaní této práce jsem si všímal, že kromě rozsáhlé bibliografie k postavě Syna člověka chybí pro studium PH sekundární literatura, jež by se zabývala přímo tímto textem. Jediná monografie, která byla PH doposud věnována, je disertační práce Davida Sutera z r. 1979, v níž se autor zabýval jen dvěma pasážemi z PH. Situace spojená s PH je tedy podobná situaci mnoha dalších židovských nebiblických textů z období druhého chrámu. Studium tohoto textu nikoliv jen jako před-

8 K tomu viz Mordechai Aviam, „The Book of Enoch and the Galilean Archaeology and Landscape," in D. L. Bock, J. H. Charlesworth (ed.), *Parables of Enoch: A Paradigm Shift* (London: T&T Clark, 2013), 159–169. Tato interpretace ikonografie magdalského kamene je však spíše nepravděpodobná a její nedostatky popsal Richard Bauckham, „Further Thoughts on the Migdal Synagogue Stone," *NovT* 57/2 (2015), 113–135.

pokladu pro novozákonní teologii, nýbrž pro porozumění textu v jeho historickém kontextu se mi jevilo jako potřebný a na akademické půdě chybějící úkol. Zde je tedy základ mé motivace pro napsání této knihy, která je přepracovanou verzí mojí disertační práce.

Z naznačené situace také vyplývá několik důsledků i pro tuto knihu. Jak čtenář záhy uvidí, má tato kniha celkem dlouhou úvodní část obsahující historický a literární úvod k textu PH a diskusi o současném kontextu jeho studia. Je to dáno tím, že u mnoha témat, která v této části pokrývám, se nelze opřít o badatelský konsenzus, protože jednoduše chybí. I když některá z uvedených témat jsou u některých autorů pojednána, výklad často sklouzává k povrchnosti a zjednodušování. To je dáno především tím, že se tyto výklady objevují většinou ve studiích, které se primárně PH nezabývají. V podkapitole o dějinách textu 1Hen se pokouším propojit současné diskuse v etiopistice ohledně dějin etiopského překladu bible s dějinami textu PH. V literárním úvodu se pak snažím naznačit vnitřní koherenci textu PH. Přestože se tato úvodní část zabývá spíše předpoklady pro další výklad, i zde bylo třeba několika podrobnějších analýz a výkladů. Navzdory komplikované a kompozitní povaze tohoto textu je mým cílem porozumět jeho vnitřní logice a nastínit, jakou mohl mít funkci ve svém starověkém kontextu.

Jeden z problémů práce s textem PH je chybějící moderní kritická edice pramenů. Doposud nejlépe zpracovanou edicí *1. knihy Henochovy*, jejíž součástí PH jsou v kánonu etiopské pravoslavné církve, zůstává edice Roberta Charlese z r. 1906,[9] kterou lze doplňovat o textověkritický aparát z edice Michaela Knibba z r. 1978.[10] Od té doby však byly díky rozsáhlým digitalizačním aktivitám v Etiopii objeveny desítky nových kvalitních rukopisů, jež patří mezi nejdůležitější textové svědky. Ty mají být součástí nové kritické edice, již připravuje tým mnichovského profesora Lorena Stuckenbrucka a jež měla původně již vyjít, avšak na její vydání se ještě čeká z důvodů nových objevů a náročnosti této práce. Proto bylo nutné při práci s etiopskými texty kromě uvedených edic konzultovat alespoň ty z nově objevených rukopisů, které jsou v digitální podobě dostupné online. Konkrétně jsem u překladů měl možnost sledovat rukopisy: EMML 8400 (14. stol.), GG 151 (15./16. stol. n. l.), EMML 2080 (2. polovina 15. stol.), EMML 1768 (16. stol), Berl Peterm II. Nachtr 29 (16. stol.) a BL Or. 485 (16. stol.). Různočtení z ostatních rukopisů, která se v textu objevují, jsem přebíral z jiných edic. Všechny překlady PH

9 Robert H. Charles, *The Ethiopic Version of Book of Enoch* (Oxford: Clarendon, 1906).

10 Michael A. Knibb, *The Ethiopic Book Of Enoch. A New Edition in the Light of the Aramaic Dead Sea Fragments*, 2 sv. (Oxford: Clarendon, 1978).

v této knize uvádím na základě vlastního porozumění etiopskému textu. Překlady z ostatních částí 1Hen jsem někdy přebíral z českého překladu Zdeňka Poláčka,[11] avšak i v těchto případech jsem přihlížel k etiopské předloze. Poláčkův překlad totiž často vychází z mladší textové předlohy (Eth 2) a v některých případech má spíše podobu parafráze. U překladu jsem se snažil o co nejvěrnější sledování etiopského textu, včetně místy těžkopádné syntaxe. Tato kniha je primárně psána pro širší odbornou veřejnost se základní orientací v biblistice, což se promítá také do toho, že primární texty v biblických jazycích nepřepisuji. Naopak etiopštinu přepisuji především proto, že znalost tohoto jazyka je spíše vzácná. Souhlásky přepisuji takto:

ሀ	ለ	ሐ	መ	ሠ	ረ	ሰ	ቀ	በ	ተ	ኀ	ነ	አ
h	*l*	*ḥ*	*m*	*ś*	*r*	*s*	*q*	*b*	*t*	*ḫ*	*n*	*ʾ*
ከ	ወ	ዐ	ዘ	የ	ደ	ገ	ጠ	ጰ	ጸ	ፀ	ፈ	ፐ
k	*w*	*ʿ*	*z*	*j*	*d*	*g*	*ṭ*	*ṗ*	*ṣ*	*ḍ*	*f*	*p*

Samohlásky přepisuji tímto způsobem:

ሀ	ሁ	ሂ	ሃ	ሄ	ህ	ሆ
ha	*hu*	*hi*	*hā*	*he*	*hə*	*ho*

V případě samohlásky šestého řádu jsem uváděl ə jen tam, kde jde o vysoké „e“. Kromě základních zadopatrových souhlásek zná etiopština ještě čtyři labializované veláry, které přepisuji následovně (přičemž samohláska se mění):

ቈ	ኈ	ኰ	ጐ
q^{w}*a*	*ḫ*^{w}*a*	*k*^{w}*a*	*g*^{w}*a*

Pro překlady biblických textů, neuvádím-li jinak, používám Český ekumenický překlad (ČEP). U překladů ostatních textů, není-li uvedeno jinak, jde o mé vlastní překlady. Zkratky biblických knih uvádím podle ČEP, zkratky ostatních starověkých textů (pseudepigrafy, novozákonní apokryfy, Nag Hammádí, svitky od Mrtvého moře) podle existujících českých edic.

11 Zdeněk Poláček, „1. Henoch“ in Z. Soušek (ed.), *Knihy tajemství a moudrosti I.* (Praha: Vyšehrad, 1998), 81–184.

Prolegomena

1. Historický kontext

Podobenství Henochova (PH) jsou nejdelší knihou sbírky, kterou dnes známe jako *První knihu Henochovu* (1Hen) nebo také *Etiopskou knihu Henochovu*. Původně se tato sbírka označovala jednoduše jako kniha Henochova,[12] avšak po (znovu-)objevení další knihy Henochovy, jež se zachovala v slovanských jazycích, na základě čehož získala také pojmenování staroslověnský Henoch, bylo třeba tyto knihy odlišit, a tak Robert Charles zavedl označení *První kniha Henochova* pro etiopskou knihu a *Druhá kniha Henochova* pro staroslověnskou.[13] Původní název kniha Henochova vycházel z etiopské tradice, v níž se označuje jako መጽሐፈ ሄኖክ *maṣḥafa henok* „Kniha Henochova".[14] Avšak i zde nacházíme výjimky; např. rukopis EMML 8400 je nadepsán ዘሄኖክ ፡ ነቢይ *zahenok nabij* „(kniha) proroka Henocha".

1Hen je sbírka vícero původně samostatných textů:

1) Kap. 1–36: *Kniha strážců*
2) Kap. 37–71: *Podobenství Henochova*
3) Kap. 72–82: *Astronomická kniha*
4) Kap. 83–90: *Kniha snových vizí* (včetně *Zvířecí apokalypsy*)
5) Kap. 91–105: *Epištola Henochova* (včetně *Apokalypsy týdnů*)
6) Kap. 106–107: *Narození Noema*
7) Kap. 108: *Eschatologická napomenutí*

12 Tak ji pojmenoval Richard Laurence, *The Book of Enoch the Prophet. An Apocryphal Production, Supposed to Have Been Lost for Ages, But Discovered at the Close of the Last Century in Abyssinia: Now First Translated from an Ethiopic Ms. in the Bodleian Library* (Oxford: At the University Press, 1821).

13 Charles, *Apocrypha and Pseudepigrapha*, 2:425.

14 Siegbert Uhlig, „Enoch, Book of," in *EAe*, 2:311–313.

Obr. 1. James Bruce

Zdroj: Wikimedia Commons

Tyto jednotlivé texty pocházejí nejspíše z období od 3. stol. př. n. l. až po 1. stol. n. l.[15] Nejstaršími jsou *Astronomická kniha* a *Kniha strážců*; naopak PH patří k nejmladším textům sbírky (mladší je nejspíše jen kap. 108). Proces formování této sbírky od jednotlivých spisů k ucelenému korpusu není zcela zřejmý a budeme se jím alespoň zčásti zabývat níže.

Znovuobjevení 1Hen a rozpoznání PH

1Hen byla pro badatelskou obec znovuobjevena až v 18. století, když skotský cestovatel a dobrodruh James Bruce dovezl z Etiopie do Evropy v roce 1773 tři rukopisy obsahující 1Hen. Jeden rukopis daroval králi Ludvíkovi XV., jenž jej uložil ve Francouzské národní knihovně v Paříži, druhý věnoval do Bodleyovy knihovny v Oxfordu a třetí si uložil do osobní sbírky. A právě rukopis z oxfordské knihovny se stal v roce 1821 předlohou pro překlad anglického hebraisty Richarda Laurence,

15 K datování viz např. George W. E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, 2nd ed. (Minneapolis: Fortress Press, 2005).

který tím tento text zpřístupnil široké badatelské obci ke kritickému zkoumání.[16]

Pro další bádání je zásadní přínos německého orientalisty a biblisty Augusta Dillmanna, jehož dílo v oboru etiopských studií vzbuzuje dodnes obdiv. Mezi Dillmannovy největší zásluhy patří v letech 1853–1861 vydávaná pětisvazková etiopská verze Starého zákona (obsahující 81 knih podle biblického kánonu etiopské pravoslavné církve[17]) včetně rozsáhlého textověkritického aparátu[18]; v roce 1857 vydaná doposud nejobšírnější (i když místy již zastaralá) gramatika klasické etiopštiny[19] a v roce 1865 vydaný monumentální etiopsko-latinský slovník, který je dosud velice užitečným zdrojem[20]. S ohledem na 1Hen je však podstatný jeho překlad a komentář této sbírky z roku 1853,[21] ve kterém jako první rozdělil 1Hen na pět samostatných částí, včetně dodatků z kap. 106–108, jež odpovídá moderní rekonstrukci dějin této sbírky.[22] Kapitoly 37–71, u nichž zcela správně rozpoznal, že patří k druhé z těchto částí, nazval Podobenství („Bilderreden"). Přestože v tomto komentáři ještě předpokládal, že všechny tyto části pocházejí od jednoho autora (s výjimkou některých interpolací), položil tímto rozdělením 1Hen základ pro pozdější rozpoznání samostatnosti těchto knih. Tuto myšlenku jako první doložil Heinrich Ewald, avšak jeho rekonstrukce neodpovídá Dillmannově schématu (ani současnému bádání), protože jednotlivé knihy rozkládal po vzoru kritiky pramenů v Pentateuchu na kapitoly a verše napříč celým 1Hen. Jedinou výjimkou jsou právě PH, jež považoval za vůbec nejstarší knihu v rámci 1Hen.[23] Konečně pak Robert Charles přesvědčivě rozdělil

16 Viz výše, Laurence, *The Book of Enoch*. Detaily ohledně rukopisů cituje Laurence z Brucových cestovních deníků na str. vi–vii. Zde se také zmiňuje o tom, že jistý Dr. Woide přepsal pařížský rukopis, avšak nikdy jej nepublikoval.

17 Viz R. W. Cowley, „The Biblical Canon Of The Ethiopian Orthodox Church Today," *Ostkirchliche Studien* 23 (1974), 318–323.

18 August Dillmann, *Biblia Veteris Testamenti Aethiopici in quinque tomos distributa* (Lipsiae: Fr. Chr. Guil. Vogelii, 1853–1861). Většinu zmínek o etiopské verzi biblických textů v této práci přebírám právě z této edice.

19 August Dillmann, *Grammatik der äthiopischen sprache* (Leipzig: T. O. Weigel, 1857). Tato gramatika byla později na základě Dillmannových poznámek posmrtně revidována heidelberským profesorem Carlem Bezoldem (1899), a v této podobě se jí dostalo i anglického překladu: August Dillmann, *Ethiopic Grammar*, 2nd ed. (London: Williams & Norgate, 1907).

20 August Dillmann, *Lexicon linguae aethiopicae cum indice latino* (Lipsiae: T. O. Weigel, 1865).

21 August Dillmann, *Das Buch Henoch übersetzt und erklärt* (Leipzig: Vogel, 1853).

22 Dillmann, *Buch Henoch*, i–v. Skutečnost, že 1Hen obsahuje několik samostatných celků, které byly pravděpodobně spojeny dodatečně, postřehl také Laurence, avšak jeho dělení je odlišné, viz Laurence, *Book of Enoch*, xlvii–xlviii. Dillmannovo dělení přebírá i François Martin, *Le Livre d'Hénoch. Traduit sur le texte éthiopien* (Paris: Letouzey et Ané, 1906), xv–xix; lxii–lxxxviii.

23 Heinrich Ewald, „Abhandlung über des äthiopischen Buches Henókh. Entstehung, Sinn und

1Hen na pět původně samostatných knih, včetně dodatků.[24] Charles také jako první nabídnul literární a historický úvod k PH.[25]

Moderní označení *Podobenství Henochova* pochází z 1Hen 68,1, kde Noe říká: „Poté mi můj děd Henoch dal poučení o všech tajemstvích v knize a podobenstvích, které mu byly dány, a spojil je pro mě ve slovech knihy podobenství (መጽሐፍ ፡ ዘምሳሌ *maṣḥaf zamassāle*)". Smyslem tohoto verše, jak ukážu podrobněji níže v podkapitole o redakci, je vysvětlit jakým způsobem se kniha vidění praotce Henocha uchovala pro nynější generaci adresátů, kterým jsou ve skutečnosti PH adresovány. Přestože se v akademickém bádání ujal název PH, původní název textu byl nejspíše jiný. Text PH začíná ve všech rukopisech slovy: „Druhé vidění, které viděl (tj. Henoch); vidění moudrosti, které viděl Henoch, syn Jereda, syna Maleleelova, syna Enóšova, syna Šétova, syna Adamova" (37,1). Tento nadpis nejspíše referuje k začátku z prvního vidění *Knihy strážců* (1,2b).

Dějiny textu 1Hen a důsledky pro PH

Vzhledem k tomu, že se PH dochovala jen jako součást sbírky 1Hen v etiopské bibli, nelze dějiny textu PH zkoumat jinak než v kontextu 1Hen. Na rozdíl od ostatních knih 1Hen jsme u PH zcela odkázáni na etiopskou verzi, protože se nedochoval žádný řecký či aramejský nebo hebrejský rukopis, který by PH obsahoval. Přesto je nutné pojednat o dějinách tohoto textu, jeho povaze, důvěryhodnosti a stanovit si limity práce s ním. Nejdřív se budu věnovat jednotlivým textovým verzím a následně pak důsledkům plynoucím z povahy těchto verzí na práci s PH.

Etiopská verze 1Hen

Jediná v celku dochovaná verze je v jazyce geʿez (ግዕዝ), neboli klasické etiopštině. Geʿez je starověký jihosemitský jazyk, jehož nejstarší dochované zapsané památky pocházejí z 2.–3. stol. n. l. v podobě nápisů a mincí.[26] Specifikem geʿez je sylabické písmo zvané *fidal* (ፊደል) čítající celkem

Zusammensetzung," *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zum Göttingen* 6 (1856), 107–178, k PH viz 115–128.

24 Robert H. Charles, *The Book of Enoch or 1 Enoch* (Oxford: Clarendon, 1912), xlvi–lii.

25 Charles, *Book of Enoch*, 64–68.

26 Pro popis geʿez viz Gene Gragg, „Geʿez (Ethiopic)" in R. Hetzron (ed.), *The Semitic Languages* (London – New York: Routledge, 1997), 242–260.

202 znaků. Jde o vůbec jediný semitský jazyk, který používá sylabickou abecedu. Geʿez byl mluveným jazykem v Aksumském království v období od přibližně 2. stol. do 10. stol., kdy ho nahradila amharština, jež je doposud úředním jazykem Etiopie. Geʿez však zůstal i nadále literárním, a především liturgickým jazykem Etiopské pravoslavné církve, největší křesťanské církve v Etiopii.[27]

1Hen, jak už bylo řečeno, je součástí starozákonního kánonu Etiopské pravoslavné církve, což znamená, že se objevuje v biblických rukopisech. Je však nutno říct, že jednotlivé etiopské biblické rukopisy neobsahují všechny knihy biblického kánonu. Některé rukopisy obsahují jenom 1Hen (např. GG 151, Berl Peterm II. Nachtr 29), nebo ji párují s jinými texty, často i nebiblickými. Kupříkladu EMML 6281 obsahuje kromě 1Hen i *První list Klementův*, jenž také patří mezi kanonické texty Etiopské pravoslavné církve, a EMML 8400 připojuje k 1Hen homilii Dersane Gabriel. Nejčastěji je však 1Hen umisťována v rámci starozákonního kánonu po knihách Královských, mezi proroky, anebo před knihu Jób.[28] Počet objevených rukopisů 1Hen stále přibývá, a to především díky projektům evropských a amerických univerzit ve spolupráci s etiopskými úřady a univerzitami, jež mají za cíl objevit, katalogizovat, digitalizovat a zachovat co největší množství rukopisných památek roztroušených po klášterech a kostelech napříč celou hornatou etiopskou krajinou.[29] Tento rostoucí počet rukopisů je patrný i z dosavadních moderních edic a překladů 1Hen. Laurence měl při přípravě svého překladu k dispozici rukopis jeden, Dillmann již 5, Flemming 26,[30] Charles 29, Knibb 31, Uhlig 41[31] a Nickelsburg 49.[32] Nejde však o úplný překryv všech rukopisů, a tak bylo

27 K Etiopské pravoslavné církvi viz David Appleyard, „Ethiopian Christianity," in K. Parry (ed.), *The Blackwell Companion to Eastern Christianity* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010), 117–136; Gatatchew Haile, et al., „Ethiopian Orthodox (Tawahedo) Church" in *EAe* 2:414–432. Česky viz Zdeněk Poláček, „Etiopská církev," *Parrésia* 1 (2007), 131–140.

28 Viz obsahy jednotlivých rukopisů obsahujících 1Hen: Steve Delamarter, „The Content and Order of Books in Ethiopic Old Testament Manuscripts," in: A. B. Perrin, Baek K. S., Falk D. K. (ed.), *Reading the Bible in Ancient Traditions and Modern Editions. Studies in Memory of Peter W. Flint* (Atlanta: SBL Press, 2017), 145–149. Spojení s knihou Jób souvisí s legendární etiopskou tradicí, podle které jsou knihy Jób a Henoch nejstaršími knihami SZ, jež byly údajně přeloženy do etiopštiny kolem 4. tisíciletí př. n. l.

29 Jako příklad lze uvést vědecké centrum Univerzity v Hamburku „Beta maṣāḥəft: Manuscripts of Ethiopia and Eritrea" a jejich projekty Ethio-SPaRe nebo <TraCES/> (www.betamasaheft.uni-hamburg.de). Klíčovou roli však hraje projekt The Ethiopian Manuscript Microfilm Library (EMML).

30 Johannes Flemming – Ludwig Radermacher, *Das Buch Henoch* (Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1901).

31 Siegbert Uhlig, „Das ätiopische Henochbuch," (JSHRZ V,6; Gütersloh: Mohn, 1984).

32 Viz George G. W. Nickelsburg, *1 Enoch 1*, Hermeneia (Minneapolis: Fortress Press, 2001),

doposud v publikovaných edicích použito na 58 rukopisů. V současné době nově připravovaná textověkritická edice od Lorena Stuckenbrucka z Mnichova bude vycházet z výrazně většího počtu rukopisů. V článku publikovaném v roce 2013 společně s Tedem Erhem se zmiňují o dalších 28 rukopisech 1Hen[33] a na 10. setkání The Enoch Seminar ve Florencii v létě 2019 mluvil Stuckenbruck již o více než 100 rukopisech. Tyto rukopisy pocházejí z doby od pozdního 14. stol. n. l. až do 20. stol.[34] K jejich významu pro text 1Hen se ještě vrátíme. Nejdříve však je potřeba alespoň v krátkosti představit dějiny textu etiopské bible.

Etiopská bible má své kořeny ve starověkém Aksumském království, které se nejdříve v době asi 100 př. n. l. – 100 n. l. rozkládalo v okolí města Aksum (dnes ležícího v severní Etiopii) a následně získalo jak na rozloze, tak na významu.[35] Křesťanství se do Aksumského království dostalo za vlády krále Ezany (ዓዛና *ʿezānā*; cca 325–370). Podle římského historika Tyrannia Rufina konvertoval Ezana společně se svým bratrem Saizanou vlivem misionáře svatého Frumentia.[36] Frumentius se následně stal i prvním biskupem Aksumského království.[37] Tato konverze je kromě

16–17. Ještě bychom mohli doplnit překlad Olsona, avšak z jeho knihy není zřejmé, kolik rukopisů ve skutečnosti znal a používal. Jako první však rozsáhle využíval rukopisy z digitální kolekce EMML. Viz Daniel C. Olson, *Enoch. A New Translation* (North Richland Hills, TX: Bibal Press, 2004).

33 Loren Stuckenbruch – Ted M. Erho, „A Manuscript History of Ethiopic Enoch," *JSP* 23/2 (2013), 87–133.

34 Jediný doposud datovaný rukopis 1Hen do 14. stol. je EMML 8400 (viz Loren T. Stuckenbruck – Ted M. Erho, „EMML 8400 and Notes on the Reading of Hēnok in Ethiopia," In L. I. Lied, M. Maniaci (ed.), *Bible as Notepad: Tracing Annotations and Annotation Practices in Late Antique and Medieval Biblical Manuscripts* (Berlin: de Gruyter, 2018), 125–129). Další z nejstarších známých rukopisů jsou z 15. stol.: Tana 9, Dav Zion 1 (jenom 1Hen 52,7–60,3; 84,6–89,54; 91,11–108,15), IES 392 (jenom 31,2–108,15); z 15./16. stol.: Abb 55, EMML 2080, GG 151, Remnant Trust, Schøyen 2657 (jenom 1,1–2,2; 12,6–14,2); z 16. stol.: Berl Peterm II. Nachtr 29, Parm. 3843, Univ. Lib. Add. 1570, EMML 1768, BL Or. 485 a BL Or. 485a.

35 K dějinám Aksumu viz Stuart Munro-Hay, „Aksum", in *EAe* 1:173–179; Pierluigi Piovanelli, „Reconstructing the Social and Cultural History of the Aksumite Kingdom: Some Methodological Reflections," in J. H. F. Dijkstra – G. Fisher (ed.), *Inside and Out: Interactions between Rome and the Peoples on the Arabian and Egyptian Frontiers in Late Antiquity* (Leuven: Peeters, 2014), 329–350. K počátkům křesťanství v Aksumském království viz Steven Kaplan, „Ezana's Conversion Reconsidered," *Journal of Religion in Africa* 13/2 (1982), 101–109; Diarmaid MacCulloch, *A History of Christianity. The First Three Thousand Years* (London: Penguin, 2010), 240–245.

36 Viz *Hist. eccl.* X,9–10. Pro Rufinovo podání viz Rufinus of Aquileia, *History of the Church*, přel. Philip R. Amidon (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2016), 393–396. K etiopským pramenům o sv. Frumentiovi viz Massimo Villa, „Frumentius in the Ethiopic Sources: Mythopoeia and Text-Critical Considerations," *R.S.E.* 48/1 (2017), 87–111.

37 Frumentius získal biskupské svěcení v době, kdy vrcholil ariánský spor, od alexandrijského patriarchy Athanasia, odpůrce arianismu. Kolem roku 356 poslal římský císař Konstantin (I. Veliký) list králi Ezanovi a jeho bratru Saizanovi, ve kterém je vyzývá, aby poslali Frumentia

Obr. 2. Zlatá mince krále Ezany

Zdroj: Wikimedia Commons

historických pramenů patrná i z nápisů na monumentálních stélách, na nichž jsou Ezanovy válečné úspěchy z období před konverzí dedikovány místním bohům Mahremovi, Baherovi, Mederovi nebo Astarovi (*DAE* 8–10).[38] Pozdější stéla z období po konverzi je již monoteistická a věnována „Pánu nebes" a „Pánu všeho". Protože je tato stéla (*DAE* 11) trilingvní – v geʿez, pseudo-sabejštině a řečtině –, je možno z řeckého textu vyčíst nepochybně křesťanskou, dokonce trojiční terminologii. Naopak teologicky neutrální nápis v geʿez ukazuje na prozatím chybějící terminologii v tomto jazyce.[39] Tento text je datován do období 340–360. Ve stejné době lze vysledovat tuto konverzi i ze symbolů na mincích.[40] Další významnou evidenci raného rozšíření křesťanství dokládá teprve nedávno objevená bazilika v lokalitě Beta Samaʿti (Tigraj), jejíž vznik byl datován jak pomocí radiokarbonové metody, tak i pomocí nálezů keramiky do 4. stol. V bazilice byl objeven kamenný nápis v geʿez obsahující jméno Kristus, kamenný přívěšek s křížkem a nápisem „vznešený" i několik kadidelnic.[41]

---

do Egypta, aby získal svěcení od ariánského arcibiskupa Řehoře, protože Athanasios je heretik. To však Ezana odmítl. Dalším dopadem toho, že Frumentius získal svěcení od alexandrijského patriarchy Athanasia, bylo, že až do roku 1951 byl vrchní představitel etiopské církve (abun) jmenován alexandrijským patriarchou.

38 Kaplan, „Ezana's Conversion," 102; Wolfgang Hahn, „ʿEzana," in *EAe* 2:478–480, zde 479.

39 Piovanelli, „Reconstructing," 348; Kaplan, „Ezana's Conversion," 103–104; Hahn, „ʿEzana," 479.

40 K mincím viz Stuart Mauro-Hay – Bent Juel-Jensen, *Aksumite Coinage. A revised and enlarged edition of The Coinage of Aksum* (London: Spink, 1995); Piovanelli, „Reconstructing," 348–349.

41 Michael J. Harrower, et al., „Beta Samati: Discovery and Excavation of an Aksumite Town," *Antiquity*, 372/93 (2019), 1534–1552. K nápisům viz Alessandro Bausi, et al., „The Geʿez Inscriptions from Beta Samaʿti," *Bibliotheca Orientalis* 77/1–2 (2020), 34–56.

Přestože počátky křesťanství v Aksumském království je možno docela bezpečně datovat do první poloviny 4. stol., kdy byla přeložena bible do etiopštiny, je otázka druhá. Tradiční výklad, který byl ještě nedávno převážně přijímán, vycházel z etiopských pramenů, především ze *Skutků Libanových* (ገድለ ሊባኖስ *Gadla Libānos*) popisujících mimo jiné i překlad evangelia podle Matouše světcem Libanem. Dále z tradic o *Ṣādəqān* („spravedlivých" – mniších z Byzantské říše) a tradic o devíti světcích, kteří údajně přišli do Aksumského království na přelomu 5. a 6. stol., aby šířili křesťanství a zakládali kláštery.[42] O činnosti a životě těchto světců se dozvídáme především z knih popisujících jejich skutky a z hagiografií. V těchto hagiografiích a skutcích jsou tradice o Libanovi a o devíti světcích často propojeny, a tak se mělo za to, že právě tato skupina (nebo jí podobná) uskutečnila překlad bible.[43] Obecně se přitom přijímalo, že tito překladatelé pocházeli ze Sýrie, s čímž souvisel i předpoklad o vlivu syrské Pešity včetně syrské exegetické tradice na etiopský překlad.[44] Tento výklad byl však nezdravě důvěřivý vůči středověkým legendárním vyprávěním etiopských pramenů[45] a také mu chyběla důsledná kritická práce s rukopisy a jejich datováním.[46] Mimo to především díky rozsáhlým digitalizačním projektům v posledních dekádách zásadně narostl počet známých biblických rukopisů v etiopštině, což výrazně prohloubilo naše znalosti o dějinách etiopského textu. Proto novější bádání vychází v diskusi o vzniku etiopské bible především z kriticky zkoumané rukopisné

42 K těmto viz Alessandro Bausi, „Libanos," in *EAe*, 3:558–560; Antonella Brita, „Sadəqan," in *EAe*, 4:446–447; Antonella Brita, „Nine Saints," in *EAe*, 3:1188–1191.

43 Viz Carlo Conti Rossini, *Storia d'Etiopia. Parte Prima. Dalle origini all'avvento della Dinastia Salomonide* (Milan: A. Lucini, 1928), 157–158; Ignazio Guidi, *Storia della letteratura etiopica* (Roma: Istituto Per L'Oriente, 1932), 12–13.

44 Gaudi, *Storia*, 13–14. Estonský orientalista Arthur Vööbus dokonce tvrdil, že překlad NZ pocházel výlučně ze syrské předlohy, viz Arthur Vööbus, *Early Versions of the New Testament* (Stockholm: Estonian Theological Society in Exile, 1954), 250–269.

45 Ku příkladu Rochus Zuurmond přesvědčivě situoval vznik legend o syrských mniších do 12. stol. do situace boje o vliv mezi syrským a egyptským křesťanstvím v Etiopii. Viz Rochus Zuurmond, *Novum Testamentum Aethiopice: The Synoptic Gospels*, 2 sv. (Stuttgart: Steiner, 1989), 1:117. Podobně tradice z *Gadla Libānos*, ze které vycházel Conti Rossini, pravděpodobně obsahuje již rozšířenou, a tedy pozdější recenzi tradice o Libanovi, oproti jiným starším pramenům. V neposlední řadě samotný text z *Gadla Libānos*, který se údajně zmiňuje o tom, že Libanos přeložil Matoušovo evangelium, doslova mluví jen o tom, že jej „napsal" (ጸሐፈ *ṣaḥafa*). Viz Michael A. Knibb, *Translating the Bible. The Ethiopic Version of the Old Testament* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 24.

46 Viz kritiku „syrské" teze překladu etiopské bible v Knibb, *Translating the Bible*, 22–35; Pierluigi Piovanelli, „Aksum and the Bible: Old Assumptions and New Perspectives," *Aethiopica* 21 (2018), 14–19.

a epigrafické evidence a neklade takový důraz na legendární vyprávění etiopských pramenů.

Naše nejstarší doklady pro překlad bible do etiopštiny z aksumské doby (tj. do 9. stol.) jsou klíčové povahy, i když jejich počet je malý. Nejstarší datované rukopisy jsou dva evangelijní rukopisy pocházející z kláštera Abba Garima, které posléze získaly označení „evangelia z Garimy" („Garima Gospels"; konkrétně jde o rukopisy AG I a AG III).[47] Tyto dva bohatě ilustrované rukopisy byly datovány radiokarbonovou metodou do období 330–540 (AG III) a 530–660 (AG I).[48] AG III obsahuje 322 listů a 17 ilustrací, včetně vyobrazení evangelistů a historika Eusebia, jehož kánony obsahují oba rukopisy.[49] AG I obsahuje 348 listů a 11 ilustrací. Mladší rukopis AG I však zároveň není opisem AG III, a dokonce nebyl ani přeložen ze stejné předlohy. Oba tyto rukopisy jsou překladem řeckých předloh blízkých byzantskému typu.

Dalším významným zdrojem pro biblický text aksumské doby jsou epigrafické památky, především pak nápisy krále Kaleba (asi 510–540 n. l.) a jeho syna WʿZB, které obsahují citace z Gn 15,7; Ex 13,8; 14,14; Iz 22,22–23; Ž 18,48; 40–41; 20,8–9; 24,8; 35,1–2; 4–5; 37,34; 66,16–17; 68,2; 101,6; 118,15–16; Mt 6,33 a dva nejisté citáty z Iz a Ez.[50] Tyto nápisy pocházejí z období asi od r. 525 do druhé poloviny 6. stol. Ze stejné doby pochází i zmínka o masivním rozšíření křesťanství od Kosmase Indikopleusta, který v díle Χριστιανικὴ Τοπογραφία „Křesťanský místopis" (před r. 550) píše o tom, že „v Aksumu a v celé zemi jsou všude kostely a křesťané" (III,66).[51]

47 Viz Judith S. McKenzie – Francis Watson, *The Garima Gospels: Early Illuminated Gospel Books from Ethiopia* (Oxford: Manar alAthar, 2016), 1–9.

48 Toto datování bylo oficiálně oznámeno na konferenci „Ethiopia and the Mediterranean World in Late Antiquity: The Garima Gospels in Context" v Oxfordu v roce 2013 francouzským badatelem Jacquesem Mercierem (CNRS, Paříž). Bohužel publikace z této konference doposud nevyšla. Avšak viz zprávu z konference v Alessandro Bausi, „Judith S. McKenzie and Sir Francis Watson, The Garima Gospels: Early Illuminated Gospel Books from Ethiopia," *Aethiopica* 20 (2017), 289–292. Mimoto stejné datování bylo potvrzeno i ikonografickou analýzou ilustrací z obou rukopisů. Jejich ikonografie je velice blízká alexandrijskému umění, avšak obsahuje i několik zcela originálních lokálních motivů. Viz podrobně v McKenzie – Watson, *Garima Gospels*, 67–144.

49 Význam rukopisu AG III lze těžko přecenit. Kromě jeho zásadní role pro etiopistiku jde o nejstarší ilustrovaný křesťanský rukopis a také o jeden z nejstarších evangelijních rukopisů vůbec.

50 Piovanelli, „Aksum and Bible," 13; Knibb, *Translating the Bible*, 46–48.

51 Viz text z edice Wanda Wolska-Conus, *Cosmas Indicopleustès. Topographie chrétienne, tome I, Introduction et livres I-IV*, SC 141 (Paris: Les Éditions du Cerf, 1968), 504–507.

Obr. 3. Kostel Beta Gijorgis (sv. Jiří) v Lalibele z 13. století.

Zdroj: Wikimedia Commons

Poslední soubor nápisů jsou pohřební nápisy z Hamu (datovány od 9. stol.), které obsahují texty: Jb 14,1; Iz 26,19 a J 6,54. Michael Knibb prokázal, že novozákonní nápisy (Mt 6,33 a J 6,54) obsahují text téměř totožný s AG III, avšak odlišný od pozdějších rukopisů od 14. stol. (viz níže).[52] Piovanelli se domnívá, že pokud tyto nápisy dokládají citace z textů od Pentateuchu přes proroky a žalmy až k NZ, lze se docela bezpečně domnívat, že překlad bible do geʿez musel předcházet tomuto období. Všechny tyto texty přitom vychází z řecké předlohy. Kromě toho lze uvést i zmínku Jana Zlatoústého (cca 347–407) o existenci Janova evangelia v etiopštině.[53] Nakonec skutečnost, že etiopská bible obsahuje hned několik apokryfních textů, může nasvědčovat tomu, že se staly součástí této bible ještě ve 4. stol., tedy před tím, než alexandrij-

52 Knibb, *Translating the Bible*, 49, 53–54.

53 *Homil. Ioh.* 2,5. Viz Piovanelli, „Aksum and Bible," 13.

ský patriarcha Athanasios poslal svůj proslulý 39. velikonoční list, který nařizoval konkrétní obsah biblického kánonu bez těchto apokryfů. Nutno připomenout, že církev v Aksumském království byla oficiálně pod Athanasiovou alexandrijskou jurisdikcí.[54]

Je tedy velice pravděpodobné, že překlad celé bible do etiopštiny vznikal již za vlády Ezany ve 4. stol. a netrval příliš dlouho. Vycházel z řecké předlohy, i když jednotlivé knihy bible užívaly různých typů řeckého textu.[55] Překladatelé této bible měli dobrou znalost řečtiny a jejich překlad je většinou doslovný, i když se vyznačuje různými zvláštnostmi geʿez.[56] Od tohoto období zároveň vznikaly etiopské překlady i další křesťanské literatury, a to většinově také z řečtiny.[57] Protože však dochované etiopské biblické rukopisy pocházejí převážně z pozdního středověku, je nutné se zabývat i dalším vývojem tohoto textu. Dějiny etiopské bible se tradičně dělí na tři hlavní typy textů:

1) Stará etiopská verze
2) Vulgární recenze
3) Akademická recenze

Stará etiopská verze bible odpovídá překladu textu do etiopštiny v aksumské době a datuje se od vzniku etiopského překladu do asi 12. stol. Vychází z řecké předlohy a do stejné doby spadá i rozsáhlá kolekce křesťanské literatury, převážně liturgické, homiletické a hagiografické. Tento typ textu bohužel dokládá minimum dochovaných rukopisů. Kromě již zmiňovaných evangelijních rukopisů AG I a AG III sem patří i další evangelijní rukopis EMML 6907 z Lalibely (12./13. stol.). V případě starozákonních rukopisů není zřejmé, zda je možné do tohoto typu s jistotou zařadit alespoň některý z rukopisů, a to včetně rukopisů 1Hen.[58]

Po úpadku Aksumského království v 9. stol. se k moci dostala dynastie Zagwe, která s různým úspěchem vládla až do roku 1270, kdy se vlády ujala dynastie Šalomounovců. Ta stojí i za obrodou státu a rozsáhlým rozvojem literatury, který bývá označován za období etiopské renesance.

54 Piovanelli, „Aksum and Bible," 14.

55 Knibb, *Translating the Bible*, 21; Rochus Zuurmond, „Bible Vorlage: Greek," in *EAe* 1:564–565.

56 Knibb, *Translating the Bible*, 84.

57 Alessandro Bausi, „The Aksumite Background of the Ethiopic 'Corpus Canonum'," in Siegbert Uhlig (ed.), *Proceedings of the XVth International Conference of Ethiopian Studies, Hamburg July 20–25, 2003* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), 532–541.

58 Pro nejstarší starozákonní rukopisy ze 14. stol. viz Delamarter, „The Content and Order of Books," 113–153.

Pravděpodobně za vlády císaře Amda Sijona (1314–1344) se uskutečnila syrsko-arabská nebo také vulgární recenze biblického textu. V rukopisech patřících do této recenze je vidět jednoznačný vliv syrské biblické tradice zprostředkované přes arabské překlady.[59] Většina rukopisů od 14. stol. do přibližně 16.–17. stol. obsahuje text této recenze, i když nelze jednoznačně mluvit o uniformním textu.[60] Cílem této recenze byla aktualizace starého textu za účelem lepšího porozumění.

Třetí fáze dějin etiopské bible je tvořena další recenzí, a to tzv. akademickou recenzí, jež vznikla jako návrat k pramenům, tedy k hebrejské a řecké předloze textů. Její součástí bylo druhotné přiblížení etiopského textu hebrejské a řecké syntaxi a také slovní zásobě (včetně vlastních jmen). Tato recenze má svůj počátek někdy po roce 1500 a je převládající u rukopisů od 17. stol.[61] Ve stejné době lze sledovat i nastupující vliv amharštiny, tedy mluveného jazyka v Etiopii.

Jaká je tedy s ohledem na tento vývoj textu etiopské bible situace v případě 1Hen? Od dob Flemminga a Charlese se zavedlo dělení rukopisů 1Hen na dvě hlavní skupiny: (1) starší text Eth 1 (Charlesův α-text) obsažený ve většině rukopisů do 16. stol. a (2) mladší text Eth 2 (Charlesův β-text), vyskytující se ve většině rukopisů ze 17.–20. stol.[62] Žádný z dochovaných rukopisů 1Hen nevznikl před obdobím, kdy začal text etiopské bible procházet první recenzí. Avšak tradiční vliv této syrsko-arabské recenze není patrný v rukopisech 1Hen, což je pravděpodobně dáno tím, že předloha pro tuto recenzi obsahovala užší biblický kánon. Přesto v této době text 1Hen také prošel jistou redakcí a jeho podoba se více stabilizovala. Rukopis Tana 9 však obsahuje množství textových variant, které jsou svědectvím o starší podobě 1Hen před touto recenzí,[63] což z něj dělá velice důležitého textového svědka.[64] Mezi klíčové rukopisy Eth 1 patří především nejstarší rukopisy ze 14.–16. stol. (viz pozn. 34), z nichž některé také obsahují starší textové varianty. Avšak i některé

59 Viz Aaron Butts, „Embellished with Gold: The Ethiopic Reception of Syriac Biblical Exegesis" *OrChr* 97 (2013/2014), 137–159.

60 Knibb, *Translating the Bible*, 41–42; Siegbert Uhlig, „Biblical text criticism", in *EAe* 1:565–569, zde 568.

61 Knibb, *Translating the Bible*, 42–46.

62 Flemming – Radermacher, *Buch Henoch*, 6–11; Charles, *Ethiopic Enoch*, xxi–xxiv; Knibb, *Ethiopic Book Of Enoch*, 2:21–37.

63 Uhlig, „Das ätiopische Henochbuch," 488–489.

64 Bohužel na některých místech má Tana 9 jednoznačné druhotné čtení, a tak jej není bez další textověkritické práce možno vzít za předlohu překladu. Tak učinil Ephraim Isaac, avšak s přihlédnutím k několika dalším rukopisům. Viz Ephraim Isaac, „1 (Ethiopic Apocalypse of) Enoch" in *OTP*, 1:5–89.

mladší rukopisy obsahují přepis předlohy z Eth 1 (např. Abb 35 z konce 17. stol., BL Or. 591 z 18. stol.). Eth 1 však také není zcela jednotný a je možno vysledovat několik podtypů, které sdílejí znaky odlišné od jiných podtypů. Mimo to i jednotlivé rukopisy v rámci těchto podtypů vykazují drobné odlišnosti a lze říct, že podoba Eth 1 je výrazně méně uhlazená než Eth 2.[65] Obecně je však z textu rukopisů Eth 1 zřetelná blízkost řecké předloze.

Mladší textový typ, Eth II, spadá do období druhé recenze, tzv. akademické. Jeho počátky je možné vysledovat především v homiletické literatuře od 16. stol., která cituje 1Hen právě v podobě Eth II nebo ve smíšené formě Eth I a Eth II. Stejně tak je smíšená forma patrná z rukopisu Cambridge Univ. Lib. Add. 1570, který je datován do let 1588–1589. Textový typ Eth II se vyznačuje především uhlazením různých nedostatků a chyb předešlého textu, opravami písařských omylů a různými emendacemi. V kontextu 1Hen se mu také říká „školní edice" nebo etiopská koiné.[66] Přesto v některých případech Eth II uchoval i původnější čtení, a proto jej nelze zcela opomíjet v textověkritické práci.[67]

Řecká verze 1Hen

Jak již bylo zmíněno, PH se nedochovala ani v řecké, ani v semitské předloze, a proto se při představení těchto verzí budu zaměřovat na ty okruhy problémů, které bude možno analogicky uplatnit pro diskusi o PH. To jsou především otázky spojené s (a) utvářením sbírky 1Hen (individuální tradování jednotlivých částí oproti utváření sbírky vícero textů); (b) kvalitou a stálostí textu v rámci překladu; (c) vlivem vnějších jevů na překlad a předávání těchto textů.

U řeckých rukopisů 1Hen je situace výrazně jiná než u etiopských. Řecké rukopisy vycházejí z aramejské předlohy a celkově se dochovalo pouze pět rukopisů obsahujících části 1Hen:

Kodex Panopolitanus ($Ř^{Pan}$) z egyptského města Akhmim (Panopolis) byl objeven v roce 1886 v hrobě koptského mnicha.[68] Obsahuje závěr *Evangelia podle Petra* (fol. 1v–5v), *Petrovu apokalypsu* (fol. 7r–10r),

65 Viz Uhlig, „Das ätiopische Henochbuch," 489.

66 Uhlig, „Das ätiopische Henochbuch," 489–490.

67 Charles, *Ethiopic Enoch*, xxii; Knibb. *Ethiopic Book Of Enoch*, 2:28–37.

68 Tento rukopis je také označovaný jako Akhmimský kodex, anebo nejpřesněji podle katalogického záznamu Kodex Cairensis 10759. V současné době se nachází v Egyptském muzeu v Káhiře.

výsek z 1Hen 19,3; 20,2–21,9 (fol. 11r–12r), bezmála kompletní *Knihu strážců* (1,1–32,6a; fol. 12v–33v) a vložený list s excerptem z *Umučení sv. Juliána*. Rukopis se datuje do 5./6. stol.[69] Pro studium 1Hen je klíčová část obsahující *Knihu strážců*, která byla napsána dvěma písaři (první napsal 1,1–14,22 a druhý 14,22–32,6). Druhý písař je také odpovědný za sérii korektur v části psané prvním písařem.[70] $Ř^{Pan}$ je důležitým svědkem o individuálním tradování 1Hen v pozdně starověkém kontextu. Přítomnost *Knihy strážců* v tomto rukopisu se vysvětluje tím, že byl pohřben s mnichem, což připomíná rozšířenou praxi pohřbívání lidí s *Egyptskou knihou mrtvých*. Tomu by mohlo napovídat to, že všechny texty v tomto rukopisu mají společný zájem o popis podsvětí.[71]

Pokud jde o kvalitu textu $Ř^{Pan}$, Charles prokázal, že často sdílí podobné čtení s Eth 1 a je tedy pravděpodobné, že vychází z podobné předlohy.[72] Rukopis však obsahuje docela velké množství písařských chyb a také několik stylistických úprav, jako např. nahrazování semitismů.[73] Kromě toho se objevuje i snaha aktualizovat text pro řeckého posluchače vnášením terminologie blízké řecké mytologii, např. Τιτᾶνες „Titáni" (9,9), nebo Τάρταρος „Tartaros" (20,2). Podobně je možné, že křesťanský písař $Ř^{Pan}$ do textu vnesl v rámci překladu i něco ze svého náboženského předporozumění.[74]

Fragmenty z Chronografie Georgia Synkela ($Ř^{Syn}$), byzantského kronikáře žijícího na přelomu 8. a 9. stol.[75] Tyto fragmenty jsou dochovány ve dvou rukopisech, kterými jsou kodex Parisinus (11. stol.) a kodex Vatopedianus 645 (15. stol.).[76] Pravděpodobným zdrojem pro Georgia Synkela byla kronika Pandora a Anniana z 5. stol. Tyto fragmenty obsahují části 1Hen 6,1–9,4; 8,4–10,14; 15,8–16,1.[77] Všechny části tedy pocházejí z *Knihy strážců*, což je dáno zájmem tohoto kronikáře. Pokud jde o kvalitu textu, na několika místech se tento text shoduje s aramejskou předlohou proti $Ř^{Pan}$ a etiopskému textu. Na druhé straně nacházíme

69 K popisu rukopisu viz Erik Larson, *The Translation of Enoch: From Aramaic into Greek* (New York: New York University Ph.D. Dissertation, 1995), 64–68;

70 Larson, *Translation of Enoch*, 67.

71 Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 12.

72 Charles, *Ethiopic Enoch*, xiii–xvi.

73 Viz Larson, *Translation of Enoch*, 85–91.

74 Viz Fiodar Litvinau, „A note on the Greek and Ethiopic text of 1 Enoch 5:8," *JSP* 29/1 (2019), 28–35. Litvinau dokazuje, že $Ř^{Pan}$ je v textu 5,8 druhotný ve srovnání s etiopským textem a může být ovlivněn gnosticko-křesťanskou terminologií.

75 Viz William Adler – Paul Tuffin, *The Chronography of George Synkellos* (Oxford: Oxford University Press, 2002), xxx–lxxv

76 Larson, *Translation of Enoch*, 95–96.

77 Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 12.

místa, kde $Ř^{Syn}$ přechází spíše do parafráze, přičemž prohazuje některé části textu a jiné zcela vypouští.[78]

Papyrus Oxyrhynchus 2069 (P.Oxy 2069), který údajně obsahuje na frg. 1+2 recto 85,10–86,2; verso 87,1–3; frg. 3 recto 77,7–78,1; verso 78,8; frg. 4 části 75–78; a frg. 5 79,3 nebo 79,4. Tento papyrus byl identifikován jako obsahující části 1Hen Jozefem Milikem.[79] Arthur Hunt, který tento papyrus v roce 1927 publikoval a datoval do 4. stol., vyjádřil nejistotu nad tím, zda všechny fragmenty pocházely z jednoho folia.[80] Milik při identifikaci neměl k dispozici samotný rukopis, a dokonce ani jeho fotografie. Vycházel tedy jen z edice Hunta, kterou dokonce místy upravoval tak, aby lépe odpovídala jeho potřebám.[81] Milikova identifikace by znamenala, že tento rukopis obsahoval jak části *Astronomické knihy*, tak *Knihy snových vizí*. Avšak v nové edici těchto fragmentů, pro kterou měl k dispozici samotný rukopis, Henryk Drawnel přesvědčivě dokládá, že jenom frg. 1+2 lze identifikovat s částmi 1Hen 85–87.[82] Proto tento rukopis nelze brát za svědka pro společné předávání více textů z 1Hen.

Výňatek ze Zvířecí apokalypsy se nachází na horním okraji folia 216v kodexu Vaticanus Gr. 1809 a obsahuje 89,42–49. Tento úryvek je nadepsán ἐκ τοῦ τοῦ Ἐνώχ βιβλίου χρῆσις „vyňatek z knihy Henocha" a je datován do 11. stol. Písař k tomuto textu připojil i několik vysvětlujících poznámek a je pravděpodobné, že text neopisoval z uceleného textu 1Hen (nebo pouze *Knihy snových vizí*), ale z jiného souboru výňatků.[83]

Chester Beatty Papyrus XII ($Ř^{CB}$) je kodex pozůstávající ze 14 folií, celkově čítající 24 stránek textů, které obsahují rozsáhlý text 97,6–104,13; 106,1–107,3. Datuje se do první poloviny 4. stol. a kromě části 1Hen obsahuje i závěr pašijní homilie Melitóna ze Sard a tři zlomky apokryfního textu o Ezechielovi.[84] Je pravděpodobné, že tento rukopis původně obsahoval celý text *Epištoly* včetně *Narození Noema*.[85] Kvalita tohoto rukopisu

78 Larson, *Translation of Enoch*, 157–160; viz i Siam Bhayro, „The Use of Jubilees in Medieval Chronicles to Supplement Enoch: The Case for the 'Shorter' Reading," *Hen* 31 (2009), 10–17.

79 Jozef T. Milik, „Fragments grecs du livre d'Henoch (P. Oxy xvii 2069)," *Chronique d'Egypte* 46 (1971), 321–343.

80 Arthur S. Hunt, „2069. Apocalyptic Fragment," in Arthur S. Hunt (ed.), *The Oxyrhynchus Papyri* 17 (London: Egypt Exploration Society, 1927), 6–8. Konkrétně frg. 3 a 5 jsou na výrazně světlejším papyru, jak ostatní fragmenty. Všechny fragmenty však pojí stejná písařská ruka.

81 Viz Henryk Drawnel, *Qumran Cave 4. The Aramaic Books of Enoch 4Q201, 4Q202, 4Q204, 4Q205, 4Q206, 4Q207, 4Q212* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 33.

82 Drawnel, *Qumran Cave*, 34–38. Podobně viz Larson, *Translation of Enoch*, 183–187.

83 Larson, *Translation of Enoch*, 161–163.

84 Larson, *Translation of Enoch*, 163–164; viz i Drawnel, *Qumran Cave*, 29–32.

85 Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 13.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy Vidění proroka Henocha**.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.